

Mirjana POPOVIĆ*

ROD I UNIVERZITET – PROCES UKLJUČIVANJA ŽENA U SISTEM VISOKOG OBRAZOVANJA CRNE GORE

Sažetak: Pozicioniranje polova u različitim društvenim prostorima (javnom i privatnom) i različitim sferama aktivnosti koje su se najčešće tumačile biologijom, potrebno je sagledati kao društvene nejednakosti koje kao osnovnu posljedicu imaju različite društvene položaje. Društveni položaji žene, ali i muškarca, posmatraju se kroz njihovu zastupljenost u strukturama zaposlenosti, sistemima društvenog odlučivanja, novim profesijama, u sistemu visokog obrazovanja. Kako je univerzitetsko obrazovanje jedan od moćnijih instrumenata društvenog razvoja, za postizanje rodne ravnopravnosti neophodno je podstaći integrisanje rodne perspektive u nastavne planove i programe, ali i promovisanje žena u visokom obrazovanju.

Gljučne riječi: *feminizacija obrazovanja, rod, obrazovanje, stakleni plafon, univerzitet žena*

Društveni položaj crnogorske žene definišu elementi koji su čvrsto kako u tradicionalnu strukturu crnogorskog društva, tako i u savremene globalizacijske trendove koji neminovno, nekada i neselektivno, dekonstruišu postojeće društveno-kulturne matrice i rađaju „nove” obrasce. Ti novi kulturni obrasci se i dalje „pune” sadržajima na osnovu kojih se uloga i položaj žene još uvijek poimaju kroz prizmu patrijarhalnosti. Upitnost o suštini žene razrješava se u prirodi, nasuprot suštine muškarca koja se konstantno povezuje sa kulturom (Papić 1997: 69). Ovaj kontekst definisanja prirode žene i prirode muškarca naglašava još jedan bitan momenat, a to je da se društveni odnos polova tumači kao odnos koji je determinisan strogim pravilima biologije. Imajući u vidu prethodno, transformacija društvenog odnosa polova je nemoguća

* Mr Mirjana Popović, Univerzitet Crne Gore, Studijski program za sociologiju, Filozofski fakultet Nikšić

jer sve ono što je dato biologijom konstantno je i nepromjenjivo. „Zahvaljujući ovoj ideji”, ističe Papić, kulturni stereotipi (samim tim i rodni stereotipi) utemeljeni su „na patrijarhalnom sistemu vrednosti o tradicionalnoj porodici kao „prirodnom” obliku ljudske zajednice, u koji je smeštena žena sa reproduktivnom ulogom, koja se onda uzima kao merilo njenih kulturnih i društvenih mogućnosti” (Papić, 1997: 158).

Strani putopisci koji su u prošlosti putovali i boravili u Crnoj Gori nose gotovo specifičnu impresiju kada je u pitanju slika žene i njen položaj u društvu. Rođenje ženskog djeteta se u Staroj Crnoj Gori tretiralo kao nesreća. „Kada bi se rodila kćer u Crmničkoj nahiji, ljudi bi govorili rodila nam se zmija”. U Kućima, slično kao i u ostalim plemenima njeno rođenje donosilo je domu njenih roditelja žalost. U takvim prilikama govorili su za onoga kome se rodila „nastala mu je tamnica”... Odomaćena poslovična izreka „ne valjaš koliko djevojčica”, iskazivala je položaj ženskog stvorenja. Posebno je bio nesrećan otac što mu se nije rodio sin, pa se izvinjavao što mu se rodila kćer. Jadno i čemerno su se osjećale njihove majke kao da su napravile nekakav grijeh” (Čelebić, 2002: 58).

Identično raspoloženje u crnogorskom društvu ostalo je zapisano i kada je u pitanju rođenje ženskog djeteta u kraljevskoj porodici Petrović. Francuski diplomata Kanten de Mongaskon u pismu Ministarstvu spoljnih poslova Francuske 5. maja 1881. zabilježio je sljedeće: „Crnogorska knjeginja Milena je 22. prošlog mjeseca srećno rodila kćerku. Čast mi je u prilogu dostaviti Vašoj Ekselenciji kopiju pisma kojim je ministar inostranih poslova obavjestio diplomatski kor o porođaju. Ženski pol nije mnogo cijenjen u Crnoj Gori da bi rođenje jedne princeze bilo predmet službenog saopštenja vladarima i šefovima republika” (Lekić 1985: 225).

Čovjek je od iskona iskazivao jaku vjeru u oslobađajuću ulogu obrazovanja. Evolucionarni hod koji se odnosio na dimenziju emancipacije žene u ovom dijelu društvenog sistema tekao je veoma sporo, naročito kada je riječ o visokom obrazovanju i mjestu žene na univerzitetu i u nauci, bilo da je riječ, vrijednosnom ili formalnom aspektu tretiranja ove problematike. Kada je riječ o obrazovanju, žene su uvijek držane po strani. Proces obrazovanja kao neraskidivi dio javnog prostora za njih je hiljadama godina bio nepoznanica (od antičke Grčke, Rima, srednjeg vijeka). Kada je riječ o obrazovanju žena, čak i poslije Francuske revolucije i faze prosvjetiteljstva ništa se suštinski nije promijenilo. Patrijarhalna struktura društva i porodice je onemogućavala ženu u sticanju drugačijeg iskustva od onoga koje živi neposredno u porodičnom

okruženju. U predindustrijskim društvima samo je mali broj žena (i to onih koje su pripadale višim društvenim slojevima) mogao „pobjeći” iz porodičnog u neki kvalitativno drugačiji društveni prostor, kao što je na primjer obrazovanje. Ako su se i dešavali ovakvi slučajevi „bijega”, oni su bili usamljeni i nijesu se mogli objasniti kao posljedica razaranja patrijarhalnog sistema i formiranja centra oko kojeg bi se koncentrisalo žensko iskustvo stečeno van porodice (Katunarić 1984, Milić 1994).

O potrebi obrazovanja žena najglasnije se progovorilo u doba renesanse i tokom reformatorskog pokreta. Međutim, i ti najglasniji pojedinci koji su isticali potrebu da se žena uključi u proces obrazovanja bili su omeđeni duhom vremena u kojem su živjeli jer ni oni nijesu zaboravljali da u prvi plan istaknu sledeće činjenice: da je obrazovanje u stvari put kojim se žena može osloboditi njene prirode i biologijom datih nedostataka (Ž. L. Vive) ili da žena može da se obrazuje, ali u ograničenoj mjeri i u onim formama koje ne bi dovele u pitanje patrijarhalnu strukturu porodice. Uprkos tome što je 1673. izašla rasprava F. P. De la Bara *O jednakosti polova*, još uvijek su bili su glasni zahtjevi da se obrazovni programi prilagode „ženskoj prirodi”. Prosvjetitelji postaju svjesni činjenice da žene imaju primarnu ulogu u obrazovanju djece, budućih muškaraca i njihov stav o obrazovanju žena najeksplicitnije iznosi Ž. Ž. Ruso u *Emilu* (1762), ističući da žene treba obrazovati da bi što bolje zadovoljile potrebe muškaraca, bilo kao njihove supruge ili kao majke njihove djece. Međutim, ističe Ruso, proces obrazovanja žena treba sprovoditi u kućama i po posebnim programima. Istina je da je formiranje posebnih škola za žene bilo od izuzetnog značaja za sam proces uvođenja žena u obrazovni sistem jednog društva, ali ne smijemo zanemariti ni činjenicu da su ideje takvog tipa i dalje podržavale i održavale ideju zasebnosti, različitosti žene u odnosu na muškarca.

I „u tradiciji i jeziku našeg naroda je teško naći reči ženskog roda koje su označavale one koji su „učili knjigu” ili se školovali. Reč „đak” je muškog roda, proistekla je iz manastirskog vaspitanja (dijak, đakon). I za učenika prvog razreda postojao je naziv „novak” takođe muškog roda. Slično je i sa starim nazivom za učitelja – daskol, koji je korišćen u južnim krajevima i koji je grčkog porekla (*didaskein, didaskalos* – poučavati, poučavatelj)... a termin „učenica” je karakterističan za ovaj sadašnji vek” (Trnavac 1998: 55).

Savremeni diskurs o odnosu roda i obrazovanja, naročito o fenomenu rodne osjetljivosti u sistemu obrazovanja na svim nivoima je kvalitativno drugačiji u odnosu na onaj koji je bio dominantan prije trideset godina. U savre-

menoj teoriji roda i feminističkim teorijama, kao i u sociologiji obrazovanja, može se prihvatiti činjenica o napretku u ostvarenju rodne ravnopravnosti u ovoj sferi društva. S druge strane, kada je riječ o procesu implementacije kategorije roda i rodne jednakosti, naročito u sferi visokog obrazovanja, postoje još neke nedoumice ili „rodna sljepoća” koja se odnosi na sljedeće probleme.

(1) Feminizacija sfere obrazovanja. Evidentna je činjenica da se žene orijentišu na pojedina zanimanja, da i pored postojanja zakonskih akata i brojnih međunarodnih deklaracija u kojima se ni sa čim ne smije ugroziti pravo žene na slobodan izbor zanimanja, u praksi još uvijek postoji podjela na „žen-ska” i „muška” zanimanja. Žene se kao po pravilu opredjeljuju za ona zanimanja s kojima mogu najlakše da naprave balans između javnog i privatnog. S druge strane, žene su na nivou svih profesija, na nivou semiprofesija. „Među ženama hemičarima, fizičarima i srodnim stručnjacima više od dve trećine su tehničari, a manje od trećine su fakultetski obrazovani stručnjaci. U oblasti tehnike i tehnologije situacija je gotovo identična – svega trećina žena su inženjeri, ostale su tehničari” (Blagojević 1989: 8, Zaharijević 1999: 131).

(2) Problem pozitivne diskriminacije prilikom izbora srednje škole ili fakulteta kojoj djevojčice i djevojke podliježu zbog vrijednosti koje su dobile sistemom socijalizacije. Ono što je takođe vidljivo jeste da se žene koncentrišu u određenim obrazovnim profilima, ta koncentrisanost u određenim obrazovnim profilima počinje u srednjoj školi i ide do doktorskih studija.

(3) Problem nedovoljne zastupljenosti žena na pozicijama u obrazovanju koje same po sebi nose određeni stepen moći i odlučivanja.

(4) Problem prilikom usklađivanja želje za profesionalnim napredovanjem i želje da se osnuje i ima porodica, naročito kada je riječ o angažovanosti žene na univerzitetu. Za ove probleme se još uvijek ne nude rješenja koja bi radikalnije mijenjala status i ulogu žene u sferi obrazovanja, odnosno, praksa je pokazala da se ponuđena rješenja čak mogu i koristiti i kao „argument koji omogućuje da se odgovornost za slabiju zastupljenost na rukovodećim mjestima ili napredovanju u profesiji individualizira i prebaci na žene s obrazloženjem da su im šanse ponuđene, ali da ih one ne žele koristiti, da prednost daju obiteljskim obavezama.” (Prijić, Samardžija 2009: 1061).

Ekspanzija obrazovnog sistema vidljiva je na svim nivoima obrazovanja, ali je ta promjena najvidljivija na nivou visokog obrazovanja. Ekspanziju obrazovanja karakteriše još jedna zanimljiva tendencija, naime – sa porastom obrazovnog nivoa snižava se udio žena. Ova tendencija je naročito vidljiva na nivou visokog obrazovanja. Svi obrazovni profili u sistemu obrazovanja nije-

su jednako otvoreni za muškarce i žene. Još uvijek se neke struke smatraju „muškim” kao što su: metalska, mašinska, elektrotehnička, dok se tekstilna, ekonomska, uslužna, zdravstvena i dalje percipiraju kao „ženske”. Ista tendencija se po pravilu prenosi i na polje visokog obrazovanja, pa najveći procenat studentkinja imamo na: Filološkom, Filozofskom, Farmaceutskom fakultetu. Ako posmatramo crnogorsko društvo, trend smanjenja kvantitativnih razlika u obrazovanju po polu začet u bivšoj Jugoslaviji nastavlja se i dalje, kao što još uvijek u savremenom crnogorskom društvu egzistira trend o postojanju kvalitativnih razlika u obrazovanju muškaraca i žena. Ovaj trend najviše je u praksi došao do izražaja pokazavši svoju objektivizaciju, svoje postojanje, egzistenciju u periodu transformacije crnogorske privrede u kojoj su žene, između ostalog, zbog neadekvatnog obrazovanja ili nedostatka obrazovanja iz tehničkih nauka najbrže i najprije ostajale bez posla.

RODNA DIMENZIJA U PRAKSI VISOKOG OBRAZOVANJA – SLUČAJ CRNE GORE

Jedan od najznačajnijih modernizacijskih procesa u Crnoj Gori jeste ulazak žena u sferu obrazovanja, naročito visokog obrazovanja. Povećanje trenda uključivanja žena u sistem obrazovanja dobija još više značaja ako imamo u vidu činjenicu da je ženama u Crnoj Gori sfera visokog obrazovanja bila skoro nedokučiv prostor sve do 60-tih i 70-tih godina 20. vijeka. Međutim, i pored visoke stope uključenost žena u sferu obrazovanja, najnoviji podaci Monstata (2011) govore da je žena u značajnijem procentu manje na onim nivoima obrazovnog procesa koji podrazumjevaju veću koncentraciju društvenog ugleda, društvene moći i materijalnog bogatstva. Kao primjer možemo navesti Filozofski fakultet koji obrazuje učiteljice, nastavnice, profesorice različitih profila. One se obrazuju na onim studijskim programima u kojima kao nastavnici u najvišim zvanjima dominiraju muškarci, udžbenike i kurikulu me takođe kreiraju oni. Ukupno posmatrano, muškarci se dominantno nalaze na mjestima odlučivanja na Univerzitetu Crne Gore. Rektor, dekani, članovi stručnih vijeća, recenzentskih komisija, organa upravljanja su uglavnom muškarci. Na Univerzitetu Crne Gore su u najvećoj mjeri zaposleni muškarci, ali podaci o povećanom broju asistentkinja ukazuju da bi možda moglo doći do promjena. Međutim, ako imamo u vidu pravila napredovanja i angažovanja koja u prvom redu idu na ruku muškarcu (jer se on u toku profesionalne karijere ničega ne odriče u korist porodice, jer se to od njega i ne očekuje), ostaje pitanje da li se mehanizmi staklenog plafona na univerzitetu, kada je u

pitanju napredovanje žena, mogu prevazići? Pravila napredovanja na univerzitetu imanentno ne sadrže rodnu perspektivu kao veoma bitnu komponentu obrazovnog procesa Naime, uvođenjem elementa rodne perspektive nive lišu se posljedice dominantnog patrijarhalnog diskursa koji je zanemarivao razlike između muškaraca i žena u mogućnostima napredovanja (Jarić, Radović 2011: 150). Kako zaposlenje na univerzitetu iziskuje dugotrajno i kontinuirano usavršavanje, tako se i potreba žene za zasnivanjem porodice može javiti kao smetnja. Iako ovaj posao podrazumijeva fleksibilno radno vrijeme, na drugoj strani podrazumijeva i dodatna angažovanja i ulaganja, koja žena teško može da ispuni, kao što su: učešće na seminarima, odlasci na usavršavanja, učešće u naučnoistraživačkom radu. Ravnotežu između porodičnog života i želje da se ostvari u univerzitetskoj karijeri žena će teže postići u društvu u kojem još uvijek egzistira kao preovlađujuće mišljenje da je prva i primarna uloga žene da bude supruga i majka.

Istraživanjem¹ koje smo sprovedli sa ciljem da, između ostalog, utvrdimo položaj žena na UCG, u smislu njihove angažovanosti i uključenosti u naučni i nastavni rad, dobili smo značajne rezultate.

– Rezultati istraživanja pokazuju visok procenat samostalnosti ispitanica pri izboru fakulteta u obje ispitne grupe, kod studentkinja 87,2% i kod profesorica 78%. Smatramo da iza samostalnosti izbora fakulteta stoji rezervoar rodnog habitusa žene, koji se u Crnoj Gori formira primarnom socijalizacijom, koja je još uvijek bazirana na tradicionalnim i patrijarhalnim podjelama i vrijednostima.

– 40% ispitanica profesorica je imalo prekid u univerzitetskoj karijeri zbog zasnivanja porodice. Ispitanice prepoznaju društvenu i kulturnu uslovljenost žene da zbog porodice i majčinstva napravi prekid u karijeri, što se može zaključiti i na osnovu izvoda razgovora u fokus grupi: ²

Kada je dijete bolesno žena ostavlja posao, otac to nikada ili veoma rijetko čini (vanredna profesorica, 50 godina, udata, dvoje djece).

¹ Istraživanje je sprovedeno na UCG u periodu mart–septembar 2013. godine na uzorku od 450 ispitanica (250 studentkinja i 200 profesorica UCG). Uzorak je stratifikovan prema starosti, mjestu rođenja i mjestu boravka, prema obrazovnom nivou roditelja, bračnom stanju. Uzorak profesorica je stratifikovan i na osnovu nastavnih i naučnih zvanja.

² Pored metode upitnika u istraživanju smo koristili i metodu razgovora u fokus grupi. Za potrebe istraživanja obrazovane su po 2 fokus grupe za profesorice i 2 fokus grupe za studentkinje. I ovdje je uzorak (40 ispitanica) stratifikovan prema starosti, tipu fakulteta (prirodni/društveni) i naučnim i nastavnim zvanjima kada su u pitanju ispitanice iz grupe profesorica.

Kada se desi da porodica trpi zbog posla onda je potpuno prirodno, podrazumeva se da žena treba da se odrekne svojih obaveza. Bilo bi neprirodno da žena ima karijeru, a da muškarac sjedi kod kuće čuva djecu ili čak radi kućne poslove, a to je domen naučne fantastike u Crnoj Gori (docentkinja, 46 godina, udata, jedno dijete).

– Da žene žele da se angažuju u naučnoj djelatnosti Univerziteta najbolje govore sljedeći podaci: 63% žena na Univerzitetu je uključeno u naučne asocijacije na nacionalnom nivou, njih 31% ima članstvo u međunarodnim naučnim asocijacijama; 52% žena je koordiniralo nacionalnim naučnim projektima, dok je njih 26,5% bilo koordinator naučnog projekta od međunarodnog značaja.

– Međutim, jedan podatak značajno govori o nedostatku značajnog stepena povjerenja u ženu naučnicu, stručnjakinju, naime 47,5% žena na UCG nije nikada napisalo nijednu recenziju.

ZAKLJUČAK

Rod treba shvatiti kao konstrukt „muškosti” i „ženskosti”, koji kao takav ima društveni, politički, ekonomski i obrazovni kontekst i koji se ispoljava kako u javnom tako i u privatnom životu. Rod je proizvod društva i kulture, odnosno, rod su zadaci i uloge koje se unaprijed dodjeljuju ženama i muškarcima, određeni stavovi i ponašanja koja im se nameću, koji su naučeni i koji se mogu mijenjati. Analize koje kategoriju roda i sistem obrazovanja pozicioniraju u širi socijalni kontekst značajnu pažnju poklanjaju socijalizatorskim procesima kao faktorima koji naročito utiču na formiranje rodnih identiteta. Ovakav pristup je naročito potreban kada se analizi podvrgava crnogorsko društvo koje je po svojoj strukturi još uvijek utemeljeno na patrijarhalno-tradicionalističkim matricama, naročito kada su u pitanju porodica i sistem vaspitanja i socijalizacije koji konstuišu rodni habitus i žene i muškarca u Crnoj Gori.

LITERATURA

- [1] Blagojević, M. (1991), *Žene izvan kruga, profesija i porodica*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- [2] Blagojević, M. (2000), *Mapiranje mizoginije u Srbiji*, Beograd, Asocijacije za žensku inicijativu.

- [3] Čelebić, B. (2002), *Crnogorka kroz vijekove*, Podgorica, Biblioteka Svjedočanstva.
- [4] Burdije, P. (2001), *Vladavina muškaraca*, Podgorica, CID.
- [5] Jarić, V. i Radović, N. (2011), *Rečnik rodne ravnopravnosti*, Beograd, Uprava za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada i socijalne politike Republike Srbije.
- [6] Katunarić, V. (1984), *Ženski eros i civilizacija smrti*, Zagreb, Naprijed.
- [7] Lekić, D. (1985), *Francuzi o Crnoj Gori u XIX*, Bar.
- [8] Milić, A. (1994), *Žena, Politika, Porodica*, Beograd, Institut za političke studije.
- [9] Milić, A. (2002), *Ženski pokret na raskršću milenijuma*, Beograd, Odeljenje za sociologiju Filozofskog fakulteta.
- [10] Papić, Ž. (1997), *Polnost i kultura: telo i znanje u socijalnoj antropologiji*, Beograd, XX vek.
- [11] Prijić Samardžija, S. i sarad. (2009), *Žene u znanosti: stakleni strop*, Zagreb, Društvena istraživanja, str. 1049–1073.
- [12] Trnavac, N. (1998), *Indiferentnost prema školovanju ženske dece u Srbiji 19. veka; Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.
- [13] Zaharijević, A. (2008), *Neko je rekao feminizam*, Beograd, Građanske inicijative.

Mirjana POPOVIĆ

GENDER AND UNIVERSITY – THE PROCESS OF INCLUSION OF WOMEN
IN HIGHER EDUCATION OF MONTENEGRO

Summary

The positioning of different sexes in some social spaces (public and private) and different spheres of activities that are usually interpreted by biology, is to necessary to observe as the social inequalities that for the result have different social positions. The social position of women, and also men are considered by their representation in the employment structure, system of social decision – making, new professions, higher education system. As the university education is one of the most powerful instruments of social development of the achievement of gender equality, it is necessary to achieve the integration of labor perspective into the curricula, and also the promotion of women in higher education process.

Key words: education, gender, the feminisam of an education, university, woman